

BERGSONOVA KONCEPCIJA APSOLUTNE SAMOSTALNOSTI DUHA

ANĐELKO HABAZIN

Jedna od prvih i glavnih intencija filozofije XX stoljeća je otvaranje novih regija realiteta. Naime, to se vrijeme umorilo od staroga spora škola:

»Namjesto konstruktivne spekulacije u velikim cjelokupnim sistemima klasične metafizike, s njihovim bezuvjetnim zahtjevom za jedinstvom i njihovim vrhunaravnim podrijetlima, stupa deskriptivno-analiitički postupak. On napreduje od onoga što se može pokazati, dokazanoga ili vjerojatnog konkretnih područja iskustva, u ono načelno i sveobuhvatno pitanje o realitetu i bitku uopće, - bez stida od mnoštva i mnogostrukosti, i uvijek sebi svjestan onoga prethodno fragmentarnoga svakog zamišljanja.«¹

Ova situacija i danas je jednako aktualna.

Henri Bergson također je jedan od najvećih »otvaralaca« tih novih regija realiteta. Filozofski spektakl koji nam je on pružio carstvo je vitalnog. Opća intonacija njegove filozofije sugerira nam uvjerenje da je ta filozofija historijska novost. Njegov živ interes, originalan smisao i duhovni ukus za vitalne vrijednosti, nadahnuto, i nesumnjivo ingeniozno nastojanje da se ukaže na novu, ovu vitalnu dimenziju stvarnosti koja do tada nije bila dovoljno zapažena niti izvorno sagledana, da se nađu načini i pristupi kojima bi se misao uputila u to novo područje, sve to u Bergsona ima — što je osobito fascinantno — jednu individualnu, gotovo lirsku notu. U cijelom njegovom opusu transparira lično značenje što ga ovaj ima za svojega autora, kao put izvornom životu, kao *sympátheia* što tisuću milja ispod operativističke površine neposredno silazi na početke. Bergsonovo uvjerenje da urbanu prazninu života valja ispuniti

¹ H. Heimsöeth, »Filozofija u XX stoljeću«, dodatak *Povijesti filozofije* W. Windelbanda, knjiga II, str. 276, Zagreb, Kultura, 1957.

skromnom, ali cjelovitom životnošću sela, iskrena je, a njegov *re-tour à la nature* neusporedivo je ozbiljniji i vredniji pažnje od romantičarske pastoralne deklamacije.

Ali u žaru Bergsonove potrebe da se dosegne iskon života, taj život se ispario u spiritualni entitet, posvema se odvojivši od svojega zbiljskog temelja. Prostor nam ne dozvoljava da ulazimo u traženje razloga ovoga bizarnog obrata. Zato ćemo se ograničiti na pokušaj da pokažemo poglavite nedostatke u Bergsonovoj argumentaciji kojoj je cilj uvjeriti kako životni fenomen nije razrješiv ni u kakvoj materijalnoj činjeničnosti i procesualnosti i kako je život poseban uzrok nadodat materiji. Pozornica na kojoj bi trebalo da bude gotovo »eksperimentalno« vidljiva dihotomija materije i duha bila bi, po Bergsonu, psihologija, posebno u onom svojem poglavlju koje govori o pamćenju.

Smatramo da nije neumjesno Bergsonovu filozofiju prisposodobiti jednoj fenomenološkoj redukciji procesa pamćenja. Fenomenološki residuum ove redukcije bilo bi trajanje, čisto trajanje kao bitak u svojoj eidetskoj čistoći i izvornosti. Ono je polazna i dolazna točka bergsonizma.² Stoga bergsonijanski thesaurus theseon ne valja tražiti u *L'Evolution Créatrice* (1907), jer je ona u stvari rezultat dedukcije i primjene postavki koje su kao *Philosophia prima* zamišljene u Bergsonovoj doktorskoj tezi *Essai sur les données immédiates de la conscience* (1889), a definitivno artikulirane u *Matière et Mémoire* (1896).

U fenomenu pamćenja nalazi se razjašnjenje psihičkog događanja kao pažnje, kao aktivne upravljenosti prema životu. Tijelo je samo sprovodnik koji dovodi vanjske podražaje u centar, da bi ih zatim prenio u određene motorne mehanizme — ako je akcija refleksna, u izabrane — ako je akcija hotimična.

Naše prilagodbe vanjskim uvjetima vrše se ili sasvim automatski, ili mehaniziranim navikama, ili izbornim odlukama. Drugu i treću vrst prilagodbi omogućuje pamćenje. No pamćenje koje stvara

² »Po mome mišljenju, svaki rezime mojih pogleda deformirat će ih u njihovoj cjelini i kroz to će ih izložiti mnoštvu objekcija, ako se od prvog pristupa ne postavi i ako se bez prestanka ne navraća na ono što ja smatram samim centrom doktrine: na intuiciju trajanja. To je predodžba o jednoj mnogostrukosti 'uzajamnog prožimanja', sasvim različita od numeričke mnogostrukosti, — predodžba o jednom heterogenom, kvalitativnom, stvaralačkom trajanju, — tačka odakle sam pošao i kamo sam se stalno vraćao. Ona traži od duha veoma veliki napor, kidanje mnogih okvira, nešto kao novu metodu mišljenja (jer je neposredno daleko od toga da bude ono što se može najlakše zapaziti); ali, kad se jednom došlo do te predodžbe i kada je se posjeduje u njezinom jedinstvenom obliku (koji ne valja brkati sa jednom predodžbom pomoću pojmova), osjeća se obveza da se njezini vidici prenesu na stvarnost: uviđa se da su najkrupnije poteškoće nastale odatle što su filozofi vrijeme i prostor stavljali uvijek na istu liniju: većina ovih poteškoća se ublažava ili nestaje.« Bergson, *Lettre à Höffding*, Paris 1916.

mehaničku naviku naprosto ponavlja, ono drugo zamišlja. Razliku između ova dva oblika memorije vidimo, među ostalim, na primjeru lekcije ako je naučena napamet i sjećanja na pojedina, individualno različna čitanja. Lekcija je naučena napamet ponavljanjem radnje; što se više ponavljalo, to se lekcija bolje naučila; ovako naučena lekcija odgovara navici. Pojedina čitanja, međutim, bila su u jednom trenutku dovoljno zapažena da ostaju u svijesti čitav život, ili dulje vrijeme: ona znače d a t u m u mojoj historiji. Prvi oblik memorije je navika (sjećanje samo utoliko ukoliko se sjećam da je navika stečena), drugi — spontana memorija (memorija u pravom smislu). Pogledajmo sada njihov značaj u prilagođivanjima:

»Od djevu memorija koje smo razlikovali, druga, koja je aktivna ili motrička, zaustavljaće, dakle, stalno prvu ili bar primiti od nje samo ono što može da osvetli i da korisno dopuni sadašnju situaciju: na taj način se izvode asocijacije ideja. — Ali nezavisno od usluga koje one mogu da pruže svojom asocijacijom kakvoj sadašnjoj percepciji, slike nagomilane spontanom memorijom imaju još jednu drugu upotrebu. To su nesumnjivo slike sna, nesumnjivo da one niču i iščezavaju obično nezavisno od naše volje; i to je zbog čega smo mi upravo prinuđeni, da bi stvarno z n a l i kakvu stvar, da bi je imali na svom raspoloženju, — da je naučimo napamet tj. da spontanij slič supstituišemo jedan motorni mehanizam sposoban da je zameni. Ali postoji izvestan napor sui generis koji nam dopušta da zadržimo samu sliku za jedno ograničeno vreme pod pogledom naše svesti; blagodareći ovoj sposobnosti, nemamo potrebe da očekujemo od slučaja slučajno ponavljanje istih situacija da bi mogli da organizujemo u naviku pokrete koji imaju vezu; mi se služimo trenutnom slikom da bi konstruisali stalni mehanizam koji je zamenjuje.«³

Bitna karakteristika spontanog sjećanja je p r e d o d ž b a c j e l i n e u kojoj su dijelovi dani u jedinstvu koje se nejasno osjeća. Učimo li neki tekst napamet, osjećamo već nakon prvog čitanja, ako tekst odmah ponavljamo, izvjesnu nelagodu da smo pogriješili, premda još ne znamo tekst napamet i premda ne znamo tačno u čemu smo pogriješili; svjesni napor da se obnove slike spontane memorije udaljava ove iz pogleda svijesti, o čemu svjedoči svakodnevna činjenica neuspješnosti hotimičnog dozivanja u pamet spomen slika koje inače spontano naviru.

Dodamo tako do točke koja nas u ovom radu prvenstveno interesira, do ingenioznih a također i veoma glasovitih Bergsonovih dokaza, u kojima ćemo, na osnovi »znanstvenih« postupaka psihologije, fiziologije i anatomije, jasno vidjeti kako je memorija »moć a p s o l u t n o (spacionirao A. H.) nezavisna od materije«,⁴ te ćemo stvarnost duha u fenomenu memorije tako rekavši »eksperimentalno

³ Bergson, *Materija i Memorija*, Beograd, G. Kon, 1927, str. 76—77.

⁴ Bergson, *ibidem*, str. 64.

dodirnuti«. ⁵ Dokazi se zasnivaju na uvjerenju da se upravo c j e l i n a, u kojoj su date slike sjećanja, ne može ni na koji način u mozgu lokalizirati:

«Govori nam se o slušnoj slici reči kao da bi to bila kakva celina ili neka vrsta; ova vrsta postoji nesumnjivo za aktivnu memoriju koja šematizira složene zvuke; ali za mozak koji beleži i ne može da zabeleži drugo do materijalnost primljenih zvukova, imaćemo za jednu istu reč hiljadu i hiljadu različitih slika. Izgovorena jednim novim glasom, davaće nam novu sliku koja će se prosto dodati drugima.

Ali evo nešto što isto tako unosi zabunu. Jedna reč ima za nas individualnost od dana kad su nas naši učitelji naučili da apstrahujemo. To nisu reči koje mi naučimo najpre da izgovaramo već su rečenice. Reč se uvek stapa sa rečima koje je prate i prema hodu i kretanju rečenice čiji je sastavni deo, dobija razne izgledе: tako n. pr. u svakoj noti kakvog melodičkog komada reflektuje se nejasno ceo komad. Uzmimo, dakle, da postoje modelna slušna sećanja, koja su predstavljena izvesnim intracerebralnim dispozitivima, i čekaju zvučne utiske u prolazu: ovi utisci će proći nezapaženi. Gde je dodirna tačka između hladne, inertne i izolovane slike i žive realnosti reči koja se stapa sa rečenicom? Razumem vrlo dobro ovaj početak automatskog poznavanja koji bi se sastojao u tome, kao što smo videli napred, da se podvuku glavne artikulacije ove rečenice i da se tako usvoji njen pokret. Ali, sem da pretpostavim kod svih ljudi isti glas sa istim izgovorom istih stereotipnih fraza, ne vidim kako bi reči koje sam čuo prišle svojim slikama u moždanoj kori.«⁶

Ovaj je dokaz valjan ukoliko je upravljen protiv shvaćanja da su psihičke funkcije prepoznavanja i uopće razumijevanja lokalizirane u relativno malim i točno ograničenim zonama kao što su tzv. primarni ili senzo-motorički centri moždane kore. Ali dokaz pretjerava ako poriče svaku fiziološku uslovljenost memorije. Ako slike sjećanja i uopće »viša« psihička očitovanja nisu ni u kojem mjestu u mozgu, bilo bi potpuno neshvatljivo da uslijed povrede određene moždane regije nastupi agnozija. U tom smislu mogli bismo Bergsona kao protudokaz iznijeti činjenicu mentalne gluhoće, nastale povredom prve i druge lijeve temporalne vijuge. Iznenadit ćemo se kad vidimo da Bergson zasniva svoj drugi dokaz za duhovnost memorije upravo na pobijanju iznesenog prigovora: on će najprije upozoriti da u svim slučajevima mentalne afazije duševna oštećenja nisu jednako ozbiljna; razlikuje dva tipa mentalne afazije: do nerazumijevanja riječi može doći naglo, uslijed kakve povrede ili potresa; u tom slučaju bolesnik ne razumije ili pojedine riječi ili brojeve, ili ne može smisljeno lokalizirati u riječi koje inače čuje i razumije jedno jedino slovo (navodi slučaj gdje bolesnik nikako nije mogao da zapamti slovo F), ili zaboravi sve riječi naučenog stranog jezika; u ovakvim slučajevima često je dovoljno da se sub-

⁵ Bergson, *ibidem*, str. 64.

⁶ Bergson, *ibidem*, str. 115—116.

jektu rekne prvo slovo ili prvi slog »zagubljene« riječi pa da je opet nađe; često dolazi do potpune rehabilitacije sjećanja; izgleda da u spomenutim slučajevima ne dolazi do stvarnog gubitka sjećanja, već da je uslijed potresa sjećanje nekako potisnuto, privremeno gurnuto na stranu; ali afazija može da se javi i postepeno, napredujući do gotovo potpunog nerazumijevanja riječi; pri tom upada u oči činjenica da gubitak sjećanja nastaje i raste vrlo pravilno: najprije se zaboravljaju osobne imenice, zatim općenite imenice, i na kraju glagoli, kako je to ustanovio Ribot.⁷ Spomenuti drugi dokaz za imaterijalnost pamćenja izvodi Bergson tumačeći ovaj drugi tip duševne gluhoće:

»Sa svim su drukčije afazije druge vrste, prave afazije. One se sastoje u tome, kao što ćemo pokušati da dokažemo odmah u progresivnom opadanju jedne sasvim lokalizovane funkcije: moći da se ostvare sećanja reči. Kako da se objasni da ovdje amnezija ima jedan metodski hod, počinjući od osobnih imenica i završujući glagolima? Ne bi bilo mogućnosti za objašnjenje ako bi verbalne slike bile doista smeštene u ćelijama moždane kore: zar ne bi bilo čudno da bolest načne ove ćelije uvek po istom redu? Ali će se fakat objasniti ako se uzme kao što mi shvatamo da sećanja, da bi se ostvarila, imaju potrebu za jednim pomoćnim motorom, i da traže da bi bila ostvarena, izvesno mentalno stanje koje se samo unosi u jedno telesno stanje. Prema tome glagoli su, čija je suština da izraze radnje koje se mogu podražavati, upravo one reči za koje će nam telesni napor omogućiti da ponova njima ovladamo kad funkcija govora bude već došla dotle da hoće da nam izmakne: naprotiv osobne imenice, budući da su od svih reči najudaljenije od ovih bezličnih radnja koje naše telo može da obeleži, biće prve koje će biti pogođene oslabljenjem funkcije. Istaknimo ovaj neobičan fakt da će jedan afazik, koji je postao potpuno nesposoban da nađe supstantiv koji traži, zameniti isti odgovarajućom opisnom rečenicom u koju će ući drugi supstantivi, a po nekad i sam supstantiv koji se traži: ne mogući da nađe tačnu reč, on je mislio na odgovarajuću radnju i ovo stanje je odredilo opšti pravac jednog pokreta iz kog je izašla rečenica. Na taj način biva to da uspevamo, s toga što smo zapamtiti početno slovo kakvog zaboravljenog imena da se setimo imena izgovaranjem početnog slova. - Prema tome kod pojava druge vrste pogođena je (bolešću) funkcija u svojoj celini, a kod pojava prve vrste gubitak memorije, prividno jasniji, ne treba da bude stvarno konačan. Ni u jednom ni u drugom slučaju ne nalazimo sećanja lokalizovana u određenim ćelijama moždane mase koja bi destrukcija ovih ćelija uništila.«⁸

Odgovarajući na ovaj drugi dokaz apsolutne nezavisnosti slika sjećanja od njihova eventualnog materijalnog supstrata, najprije ćemo ukazati na zastarjelost Bergsonovih predodžaba o prirodi centralnog nervnog sistema. Danas nikako ne bi mogla proći usporedba čovječjeg mozga s telefonskim biroom: ova usporedba pogađa samo senzorno-motornu aktivnost mozga što je lokalizirana u primarnim

⁷ Th. Ribot, *Les maladies de la mémoire*, Paris, F. Alcan, 1881, p. 131 et suiv.

⁸ Bergson, *ibidem*, str. 118—119.

centrima koji dominiraju psihičkim procesima životinja; stoga bi ova usporedba približno odgovarala životinjskom mozgu. Kad već pravimo usporedbe, onda bismo, prema današnjim shvaćanjima, mogli ljudski mozak usporediti s generalštabom koji ima vrlo dobro organiziranu službu veze. Kod čovjeka, naime, prevladavaju u pogledu anatomske i citološke strukture mozgovne kore »sekundarna« ili viša područja u kojima je sijelo svjesnih akata u ljudskom smislu (čeon i tjemeni režanj kore). U čovjeka je daleko manji omjer primarnih područja prema cjelokupnoj kori nego u životinja. Samo mali dio kore ljudskog mozga pokrivaju primarni centri. Sekundarna se područja, osim toga, po građi stanica i vlakana oštro razlikuju od primarnih centara; ona su filogenetski najmlađi elementi mozga, a na temelju kliničkih podataka (razne povrede i degenerativne pojave) sigurno je ustanovljeno da su više svjesne funkcije u njima deponirane. Povredama primarnih centara u psihičkom pogledu odgovoraju anestezije, onima sekundarnih centara agnozije, među koje spada i mentalna afazija. Današnja shvaćanja, međutim, ne korigiraju stara jedino u tom što ih nadopunjuju, naprosto pridodajući primarnim centrima »gnostičke« ili sekundarne centre: novost je u dinamičkom tretiranju cerebralnih funkcija koje je »više nego ikada dalje« od toga da bi ove funkcije strogo lokaliziralo; kora ljudskog mozga je veoma fini rezonator gdje se preko golemog broja subkortikalnih veza stječu funkcije i vrši dodir svih dijelova mozga. Jedino na osnovi ove prisne uzajamnosti i svestrane povezanosti cerebralnih elemenata možemo razumjeti činjenicu da i u teškim slučajevima mentalne afazije može sposobnost pojmovnog mišljenja ostati sačuvana, i obratno, da više shvaćanje bude ometano bez izražene agnozije; u posljednjem slučaju radi se o poremećaju ili čak i prekidu intracerebralnih veza. I u pogledu raspodjele energije u odnosu na ostale dijelove organizma, ljudski je mozak, uspoređen sa životinjskim, bitno privilegirani. Prehrana ljudskog mozga bezuvjetno je u prednosti prema onoj životinjskog, jer je slaz energija u ljudskom mozgu najintenzivniji i najsvestraniji, a oblik toka njegovih uzbuđenja neusporedivo slobodniji, istančaniji i u prostornom smislu manje fiksiran. Čovječiji mozak karakterizira i funkcionalna usredotočenost nižih senzo-motornih funkcija na koru velikog mozga. Eksperimenti su pokazali da pas može živjeti i bez velikog mozga nekoliko godina i da se pri tome može kretati, trčati, osjećati bol i kretanjama reagirati na bolni podražaj. Kod čovjeka, međutim, već i oštećenja manjih dijelova kore dovode do potpunog ispada nižih funkcija. Vidimo, dakle, da veća razvijenost mozgovne kore povlači za sobom kvalitetno novu funkcionalnu sposobnost i organizaciju čitava sistema. Ali stoji i obratno, naime, da sama kora ne može

funkcionirati bez nižih dijelova mozga. Odatle jasno proizlazi da tijelo i duša, ili mozak i duh, tvore u čovjeku strogo ontičko jedinstvo.

Bergsonova argumentacija u drugom dokazu ide za tim da neobične okolnosti jednog psihofiziološkog događanja prikaže kao principijelnu nemogućnost. Osim toga vidimo da se teškoće nastoje ukloniti i sofisticiranim sredstvima: problem se rješava time što se jedno pita, drugo odgovara:

»Svaka percepcija sadrži, zaista, potres koji se prenosi nervima u perceptivna središta. Ako je, dakle, rasprostiranje ovog pokreta u druga korasta središta imalo kao stvarnu posledicu da se tamo jave slike, moglo bi se strogo uzeti, da utvrdi da je memorija samo funkcija mozga. Ali ako bi mi utvrdili ovde, kao i na drugom mestu, da pokret može da proizvede samo pokret, da je uloga perceptivnog potresa da prosto naloži telu izvestan stav gde će se sećanja umetnuti, onda, pošto je sve dejstvo materijalnih potresa iscrpljeno u ovom radu motričke adaptacije, treba tražiti sećanja na drugoj strani. Po prvoj hipotezi, poremećaji memorije prouzrokovani povredom moždane mase došli bi otuda što su sećanja zauzimala povređenu oblast i sa njom su razorena. Po drugoj, naprotiv, ove povrede bi se odnosile samo na našu akciju koja se javlja ili na moguću akciju (spacionirao A. H.). Čas bi one sprečile telo da zauzme, prema jednom objektu, stav koji odgovara izazivanju slike; čas bi ovom sećanju presekle njegove veze sa sadašnjom stvarnosti t. j. poništavajući posljednju fazu ostvarenja sećanja, poništavajući fazu akcije, one bi sprečile time da se sećanje javi u sadašnjosti. Ali i u jednom i u drugom slučaju povreda moždana ne bi razorila stvarno sećanje« (spacionirao A. H.).⁹

Priroda je, doista, puna čudesa! Ali to nas ne ovlašćuje da, zbog relativnosti racionalne spoznaje, napustimo, u pohodu na nepoznato ili nedovoljno poznato, nužnu mjeru zdravog suđenja. Bergson se čudi ritmičkom toku razvoja progresivnog oblika mentalne afazije. No, da li je čudnije da »bolest načne ćelije uvek po istom redu«, ili, pak, da se »sećanje«, kao duhovna manifestacija, »ne javi u sadašnjosti« također »uvek po istom redu«, naime, uvijek onda »kad bolest načne ove ćelije«?? Osim toga: riječ »akcija« u navedenom citatu može imati shvatljivi smisao jedino kao motorička artikulacija riječi, jer bi svaki drugi smisao doveo do apsurdnih konsekvencija. Zato: hipoteza da se povrede »odnose samo na našu akciju koja se javlja ili na moguću akciju« imala bi smisla jedino kao tumačenje motorne afazije. Radi se, međutim, o mentalnoj afaziji, koja senzorne i motoričke sposobnosti ostavlja netaknutima, pa se povrede uslijed kojih je nastala očevidno ne »odnose na našu akciju koja se javlja« niti na »moguću akciju«. *Nije u pitanju izgovaranje riječi, već njihovo razumijevanje!*

⁹ Bergson, *ibidem*, str. 94—95.

Bergsonijanska memorija interesirala nas je ovdje poglavito u vezi s »apsolutnom duhovnošću«, koja je po izričitim Bergsonovim riječima entitet bitno drukčiji i bitno nezavisan od materijalnog entiteta. No smatramo da nećemo biti frivolni ako ustvrdimo kako nam usmjerenost i intonacija izložene Bergsonove argumentacije sugerira neodoljivi — a čini se i ispravan! — utisak da Bergson ne ispituje činjenice u cilju da ih razumije, nego da bi ih, ako je moguće, diskreditirao, što izgleda, kao da ih je razumio. Iznalazi teškoće i ističe probleme koji smetaju prirodoslovcu, te naglašava inadekvatnost tumačenja koja daje prirodoslovac. Ove argumentacije i kritike mogle bi biti jedan valjani uvod u istraživanje, kad bi im slijedio prijedlog kakvog novog rješenja; ali one impliciraju samo to da tu nisu moguća nikakva rješenja, da su pojave života (u ovom razmotrenom slučaju — memorije) naprosto čudesne i da u težnjama i nagnućima živog bića, a ne u njegovu tijelu i prošlosti, moramo vidjeti razlog onoga što se odvija pred našim očima.

Što je ovaj individualni život duše, potpuno nezavisan od materije (tijela), koji može trenutačno biti uništen jednim tanetom? Da li takvo uništenje zahvaća i izvor odnosne individualne duševnosti, njegov *esprit* koji je iskrica kozmičkog duha? No što je, na kraju, taj kozmički sveživot, taj apsolutni pokret koji, a da se ne zna zašto, pušta da ga materija zarobi, te da njegovu čistom trajanju nametne stvaralačku borbu?

Andelko Habazin: LA CONCEPTION BERGSONIENNE DE L'AUTONOMIE
ABSOLUE DE L'ESPRIT

Résumé

Le dualisme de l'élan vital et de la matière, qui en dernière conséquence veut dire: dualisme de l'esprit et de la matière, représente incontestablement une des institutions philosophiques fondamentales de Bergson.

On s'attendrait à ce que Bergson montrât cette dualité cosmique essentiellement sur le grand plan cosmique de l'Évolution créatrice. Bien que Bergson s'efforce à faire cela, il est évident que son argumentation dans l'Évolution créatrice est le corollaire de l'argumentation antérieure, effectuée sur le microplan de la psychologie dans *l'Essai sur les données immédiates de la conscience* et dans *Matière et Mémoire*. Cette argumentation de Bergson a pour point de départ la distinction entre la mémoire mécanique (l'habitude) et la mémoire active ou spontanée. La première preuve est basée sur la conviction que l'ensemble dans lequel les images de la mémoire sont données ne peut être en aucune façon localisé dans le cerveau. La seconde preuve est fondée sur l'impossibilité que l'aphasie mentale apparaisse dans la marche méthodique si elle est causée par une lésion cérébrale.

Nous sommes d'avis que la première preuve de Bergson résulte de la représentation vieillie de la nature du système nerveux central. La seconde preuve est manquée puisqu'elle n'explique pas l'aphasie mentale en question, mais, dans le meilleur des cas, l'aphasie motrice.

Il en résulte que les arguments psychologiques de Bergson portant sur le dualisme de la vie (c'est-à-dire de l'esprit) et de la matière sont du point de vue scientifique manqués et en soi insuffisamment élaborés.